

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

«АСТАНА АРЕНА» СПОРТ КЕШЕНІ
СПОРТИВНЫЙ КОМПЛЕКС «АСТАНА АРЕНА»
SPORTS COMPLEX «ASTANA ARENA»

БАҚЫТОВ АЙТҚАЛИ

филология ғылымдарының кандидаты,
аудармашы,
дипломатиялық аударма кафедрасының доценті
халықаралық қатынастар факультеті
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

ШАҚЫРҒАН САЯ

2 курс магистранты
дипломатиялық аударма кафедрасы
халықаралық қатынастар факультеті
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

АУДАРМАДАҒЫ ЛИНГВОЕЛТАНУ МЕН ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ САЛАСЫНДАҒЫ БІЛІКТІЛІКТІҢ МАҢЫЗЫ

Түйін. Бұл мақалада авторлар көне заманнан бастау алатын аударма саласындағы тәржімешілердің аударма тіл мен аударылатын тілде сөйлейтін ұлттардың мәдени ерекшеліктерін, дүниетанымын жете білуінің маңызын Жил Делөз «Кино 1. Қозғалыс-бейне» және «Кино 2. Уақыт-бейне» атты екі томдық еңбегінің қазақ тіліне аудармасына талдау жасау арқылы дәлелдейді.

Түйінді сөздер: аударма, дүниенің тілдік бейнесі, мәдениет, тәржімеші, біліктілік.

Резюме. В данной статье авторы доказывают важность знания переводчиками культурных особенностей и мировоззрения народов, говорящих на переводимом языке и на языке перевода путем анализа перевода на казахский язык двухтомного труда французского философа Жилия Делёза «Кино 1. Образ-движение» и «Кино 2. Образ - время».

Ключевые слова: перевод, языковая картина мира, культура, переводчик, компетенция.

Summary. In this article authors prove the importance of translators' knowledge about the cultural peculiarities and world outlook of nations' that speak source language and target language through the works of Gilles Deleuze: "Cinema 1: The Movement Image" and "Cinema 2: The Time Image".

Keywords: translation, linguistic image of the world, culture, translator, competence.

КІРІСПЕ

Бүкіл әлемде қанат жайып, кеңінен таралып жатқан дүние жүзі халықтарын ортақ жүйеге тоғыстыратын жаһандану үдерісі көп ұлтты Қазақстанға да әр саладағы қарым – қатынастың жаңа көкжиектерін ашып, жаңа мүмкіндіктер берді. Кейінгі жылдарда қазіргі технологияның және қарым-қатынас әдіс-тәсілдерінің дамуы мен саяси, мәдени, экономикалық қарым-қатынастыңының кеңеюіне байланысты мемлекеттер арасындағы қатынастар бүкіл әлемдік сипат алды.

Ынтымақтастық, қарым-қатынастың жоғары деңгейде дамып, жемісті болуы көп жағдайда әр ұлт өкілдерінің бір-бірімен тіл табыса білулеріне байланысты. Ғаламдық мәдениетаралық кеңістікке ену барысында, көптеген тілші ғалымдар атап көрсеткендей, мәдениетаралық қарым-қатынас, тілдердің, ұлттардың және қоғамдардың өзара байланысы мен өзара әсері қарқынды зерттелуде, өйткені, әр түрлі ұлт өкілдерінің қарым-қатынас жасау барысында сөйлесушілердің әлеуметтік рухани және ұлттық спецификалық болмысы туралы білім мен сол тілде сөйлеушілердің тілде көрініс табатын қайталанбас мәдени ерекшеліктерін білу – тілді мәдениетаралық қарым-қатынас құралы ретінде толық қолдануды қамтамасыз етеді және мә-

дени субъектілердің өзара түсінісуінің алғышарты болып табылады.

Тәжірибе көрсеткендей, мәдениетаралық қарым-қатынаста табысқа жету үшін ұлттардың тілі мен мәдениетін білумен қатар, осы білімді қарым-қатынас үдерісінде дұрыс қолдана білу қажет. Біздің планетамызда әр түрлі ұлт өкілдері тұрады, сонымен қатар әр алуан мәдениет, салт-дәстүр, әдет-ғұрып бар, басқаша айтқанда жер бетінде қанша ұлт болса, сонша мәдениет бар. Сол мәдениет, әдет-ғұрыпты білмеу, әр тілдің өзіне тән ерекшеліктерін білмеу халықтар арасындағы қарым-қатынас барысында түсінбеушілік тудыруы мүмкін [Дүйсекова К.К., Бақытов А.Т., 2018. б.8]. Себебі аударма - бір тілде бейнеленген мән-мағынаны, мазмұнды ұлттық мәдени реңкті сақтай отырып, автордық айтар ойын екінші бір тілге әрі дәл әрі толық қайталай бейнелеу.

Әр түрлі ел, ұлт арасындағы тәжірибе, ақпарат алмасудың, қарым-қатынастың дәнекері болып табылатын аударма барысында тілде бейнеленетін ұлттық-мәдени құндылықтарды, ұлттық-мәдени ерекшеліктерді ескеру өте маңызды, бірін-бірі толық қанды түсіну үшін тілдің барлық қыр-сырын жетік білу қажет, сонымен қатар кез-келген ұлттың өзіне тән, сол ұлттың тілінде көрініс табатын

тілдік және сөйлеу әдеттерін меңгеру керек. Өйткені, аудармада кездесетін лингвомәдени мәселелерді зерттей келе, А.Алдашева атап көрсеткендей: «Лингвомәдени ерекшеліктер – ұлттық мәдениетпен біте қайнасқан, ұлттық мәдениеттен бөлшектенбейтін төл сипат-белгі [Алдашева А., 2006, б.158]».

Мәдениетаралық қарым-қатынастағы негізгі мақсат материалдық және идеялық құндылықтардың мәдениаралық алмасуын, әр түрлі ұлт өкілдерінің арасындағы ынтымақтастық қарым-қатынасты қамтамасыз ету. Осы мақсатта, тілді жоғары деңгейде меңгерудің рөлі және тілдің мәдениеттің құрамдас бөлігі болуы аударманы мәдениетаралық қарым-қатынас түрі ретінде қарастыруға ұйытқы болады. Отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеу жұмыстарында мәдениетті, ғылымды, экономиканы, әдебиетті және тағы да басқа салаларды дамытудағы аударманың алатын орны атап өтілген [Алдашева А., 2006, б.159].

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев бастамасымен жүзеге аса бастаған, ұзақ жылдарға бағдарланған, мақсат-мұраты зор «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарлама шеңберінде «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасын жүзеге асыру үшін коммерциялық емес құрылған «Ұлттық аударма бюросы» аталмыш жоба аясында тарих, философия, социология, психология, антропология, мәдениеттану, дінтану, лингвистика, инновация, медиа, экономика, менеджмент, кәсіпкерлік, кинотану, театртану салалары бойынша әлемнің жоғары оқу орындарында оқытылатын үздік оқулықтарды қазақ тіліне аударып, қазақ оқырмандарына, оқу орындарына таратуда. Бұл әлемдік деңгейде бәсекелестікке қабілетті білікті маман қалыптастыруға зор үлесін қосатындығына шүбә жоқ. Сонымен қатар, осы аталмыш жоба аясында қазақ әдебиетінің жауһарлары әлемнің бірнеше тіліне аударылып, көптеген шет елдерге жол тартты. Бұл әрине қазақ мәдениетін әлемге танытуға зор ықпал етеді. Қазақтың ұлттық мәдениетіндегі озық жетістігін әлемдік өркениетке қосып, танытуды көздеген бұл көп қырлы бағдарламаның шеңберінде қазақ әдебиеті мен мәдениеті, музыкасы мен бейнелеу өнерін, кино мен театр саласындағы үздік туындыларды әлемге таныту мүмкіншілігі туындап отыр, сонымен қатар керісінше әлемдегі өзге ұлт өкілдерінің іргелі туындыларын түпнұсқа тілден тікелей қазақ тіліне аударып, қазақ оқырмандарын білім нәрімен сусындату мүмкіндігіне қол жетіп отыр [Мәліметтер Ұлттық аударма бюросы сайтынан алынған. <https://100kitap.kz/kz/bureau>].

2. Жил Делөздің «Кино 1. Қозғалыс-бейне» және «Кино 2. Уақыт-бейне» туындысының қазақ тіліндегі аударма нұсқасына талдау

Бұл мақала шеңберінде біз француз философы Жил Делөздің кинодағы бейнелер мен се-

миотикалық белгілерді философиялық тұрғыда зерделеп, қозғалыс, кеңістік, уақыт және бейне сынды ұғымдарға терең талдау жасаған «Кино 1. Қозғалыс-бейне» және «Кино 2. Уақыт-бейне» атты екі томдық еңбегінде француз тілінен қазақ тіліне аудару барысында қолданылған аударма тәсілдеріне тоқталып, талдау жасаймыз.

Грамматикалық мағыналар үшін түбірге бірінен соң бірі тіркесе жалғанатын дербес қосымшалар арқылы білдірілетін жалғамалы (агглютинативті) тілдер қатарына жататын қазақ тілі мен типологиялық белгілері бойынша флективті тілдер тобына жататын француз тілінің морфологиялық, синтаксистік құрылымдарында көптеген айырмашылықтар болғандықтан, осы мақаланың зерттеу нысаны болып отырған туындыны аудару барысында лексикалық, грамматикалық трансформациялар (өзгертулер), аударма тілінде түпнұсқа тілдің сөйлем құрылымының өзгеруі, яғни орын алмастыру, түпнұсқа тілдегі элементтердің орналасу тәртібін аударма тілінің грамматикалық ережесіне сәйкес өзгертіп беру кеңінен қолданылған.

Мәселен, келесі мысалдарға назар салайық:

1. **Түпнұсқа мәтін:** *Bergson ne présente pas une seule thèse sur le mouvement, mais trois. La première est la plus célèbre, et risque de nous cacher les deux autres* [Gilles DELEUZE (Жил Делөз), 1983, б.9].

Аударма мәтін: *Бергсон қозғалыс туралы бір емес, үш тезис жазған. Біріншісі ең танымал тезис болғандықтан, қалған екеуі соның көлеңкесінде қалып қою қаупі бар* [Жил Делөз, 2020, б.13].

2. **Түпнұсқа мәтін:** *Bref, le cinéma ne nous donne pas une image à laquelle il ajouterait du mouvement, il nous donne immédiatement une image-mouvement* [Gilles DELEUZE (Жил Делөз), 1983, б.11].

Аударма мәтін: *Қысқаша айтқанда, кино бізге өзі қозғалыс қосқан бейнені емес, бірден қозғалыс-бейнені көрсетеді* [Жил Делөз, 2020, б.15].

3. **Түпнұсқа мәтін:** *On appelle cadrage la détermination d'un système clos, relativement clos, qui comprend tout ce qui est présent dans l'image, décors, personnages, accessoires* [Gilles DELEUZE (Жил Делөз), 1983, б.23].

Аударма мәтін: *Кадрлау дегеніміз – бейнеде болатын нәрсенің бәрін: декорацияны, кейіпкерлерді, аксессуарларды қамтитын тұйық немесе салыстырмалы түрде тұйық жүйені анықтау* [Жил Делөз, 2020, б.27].

4. **Түпнұсқа мәтін:** *Le monde originare impose donc aux milieux qui se succèdent en lui, non pas exactement une pente, mais une courbure ou un cycle* [Gilles DELEUZE (Жил Делөз), 1983, б.178].

Аударма мәтін: *Демек, бастапқы әлем өз аясында алмасып отыратын орталарға еңіс жазықтықты емес, әлдебір қисықтықты неме-*

се циклділікті міндеттейді [Жил Делөз, 2020, б.166].

5. **Түпнұсқа мәтін:** *Enroulé dans le monde originaire qui est comme le début et la fin du temps, le temps se déroule dans les milieux dérivés* [Gilles DELEUZE (Жил Делөз), 1983, б.179].

Аударма мәтін: Өзінің бастауы және түйіні секілді бастапқы әлеммен толықтай қамтылған уақыт туынды орталарда өрістейді [Жил Делөз, 2020, б.166].

Аудармашылар бұл сөйлемдерді аударғанда түпнұсқа тілдегі сөздер орын тәртібін өзгертіп, құрмалас сөйлемдер орын ретінен алшақтатып, оның синтаксистік құрылымын өзгертеді, сөйтіп аударма тілінің грамматикалық ерекшеліктерін сақтай отырып аударған. Түпнұсқа мәтіндегі сөздердің, құрмалас сөйлемдердің орын тәртіптерінің өзгеруі француз және қазақ тілдері сияқты құрылымдық ерекшеліктеріне байланысты екі түрлі тілдер тобына (флективті және жалғамалы топтарға) жататын тілдерде заңды құбылыс.

Түпнұсқа мәтіндегі сөз формаларын, сөз таптарын ауыстыру осы зерттеу нысаны болып отырған туындының аудармасында жиі кездеседі.

Жил Делөз «КИНО 1. Қозғалыс-бейне» және «КИНО 2. Уақыт-бейне» атты екі томдық еңбегінде кездесетін фильм атауларының қазақ тіліне аудармасына келетін болсақ, фильм атауларын аудару барысында аудармашылар, аудармаға редакция жасаған ғылыми редактор мен әдеби редактор фильмдердің сюжетімен танысып, сонымен қатар кейбір фильмдерді көрген соң ғана аударма жасалынған.

Мәселен, америкалық режиссер Эрих фон Штрогеймнің (Erich von Stroheim) француз тілінде «*Les raraces* (Тура аудармасы: *Жыртқыштар*)» деп аталатын фильмі қазақ тіліне «*Ашкөздік*» деп аударылған, себебі фильмінің сюжеті бойынша, ақша, байлық үшін ерлі-зайыптының арасындағы қарым-қатынастың бұзылып, ақырында күйеуінің әйелін өлтірумен аяқталады.

Тағы бір мысал: итальяндық опера және драмалық театр мен кино режиссері Лукино Висконти ди Модроненің (Luchino Visconti di Modrone) француз тілінде «*Obsession*» деп аталатын екі ғашықтың махаббаты туралы фильмі қазақ тіліне «*Өкшелеген ой*» деп аударылған. Жалпы *obsession* сөзі «бар ынтасын салушылық; құлай берілу», «жабысқақ ой; қыр соңынан қалмайтын ой», «аздырма, еліктірме» деген мағыналарды білдіреді. Дегенмен, Жил Делөз «КИНО 1. Қозғалыс-бейне» және «КИНО 2. Уақыт-бейне» атты екі томдық еңбегінің қазақ тіліндегі басылымына қатысқан шығармашылық топ фильмінің атауын «*Өкшелеген ой*» деп аударуды ұйғарған, себебі «Құлай берілу, немесе аздырма, еліктірме, т.б.» деп аударма барысында бермеген себебі, біріншіден «*obsession*» сөзі француз тілінде «ой-

дан шықпайтын, қыр соңынан қалмай мазалайтын ой» деген мағына береді, екіншіден сюжет бойынша, жігіт өзі ұнатқан қызға адал емес, құлай берілген адам олай болмай керек қой деген оймен, және сол қызға деген ойы оған маза бермей, ол қайта қосылады, сонымен қатар қыз өз байлықтан айрылып қалмайын деген оймен өзінің күйеуін тастап кетпейді. Сондықтан да жоғарыдағы аударма нұсқасын қалдырған.

Келесі мысал: **Түпнұсқа мәтін:** *Eustache fera dire au personnage de «La maman et la putain» : « Plus on paraît faux comme ça, plus on va loin, le faux, c'est l'au-delà. »* [Gilles DELEUZE (Жил Делөз), 1983, б.288].

Аударма мәтін: Эташ «*Көңілдес пен жезөкше*» фильмінің бір кейіпкерінің аузына мынадай сөз салады: «Неғұрлым жасанды көрінсең, соғұрлым алысқа барасың, себебі жасандылық – тылсым нәрсе» [Жил Делөз, 2020, б.266].

Бұл мысалдағы Жан Эташтың «*La maman et la putain*» фильмінің атауын тікелей аудармасы «Шеше мен жезөкше», бірақ аталмыш фильмнің сюжетімен танысып, фильмді көрген соң, «келісіп піскен тон келте болмайды» демекші, аудармашылар мен редакторлар, кеңесіп, талқылай келе, фильмінің атауын «*Көңілдес пен жезөкше*» деп аударуды ұйғарған.

Түпнұсқа тіл мен аударма тілінің семантикалық ерекшеліктеріне байланысты лексикалық трансформацияларға, атап айтқанда транскрипция, транслитерация тәсілдеріне жүгінуге тура келген тұстар да кездеседі.

Мысалы:

Аударма мәтін: *Кез келген жағдайда, барлық жанрда көрініс табатын мұндай форманы «этикалық» деп атауға болады, өйткені «этнос» сөзі бірден орынды немесе ортаны, ортада мекендеуді, әдет-ғұрыпты немесе **habitustы**, яғни тіршілік ету тәсілін білдіреді* [Жил Делөз, 2020, б.185].

Аударма мәтін: *Россеннің «Алаяқ» фильміндегі бильярд әлемі, әсіресе «нуар» фильмінің (франц. нуар – «қара» деген сөз, XX ғасырдың 40–50-жылдарына тән пессимистік рухтағы америкалық криминал фильмдерді сипаттайтын жанрлық атау. – Ред.) үлкен жанрын құрайтын «құрғақ заңға» байланысты қылмыс әлемі* [Жил Делөз, 2020, б.187].

Аударма мәтін: *Китонның ендігі бір әдісін машиналар қатысатын **gag** (le gag – комедия тәсілі. – Ред.) деп атауға болады* [Жил Делөз, 2020, б.222].

Аударма барысында «аударма тілінің фонемаларының көмегімен бастапқы лексикалық бірлікті формалды фонемалық жасау, бастапқы сөздің фонетикалық имитациясын жасау тәсілі» болып табылатын транскрипция тәсіліде қолданылған.

Мәселен, француз философы Gilles Deleuze аты-жөні дыбысталуын сақтай отырып, қазақ тілінде Жил Делөз деп берілген.

С.Құрманов «Аударманың өзекті мәселелері» атты еңбегінде атап көрсеткеніндей, «Тіл білімінің аударма саласы да кез келген халықтың рухани дүниетанымымен, болмысымен байланысып жатады. Өйткені аударма процесі бір тілдегі тілдік бірліктерді екінші тілге тәржімалап қою ғана емес, сол бірінші аударатын тілді тұтынушы ұлттың тіліндегі «әлем бейнесін» екінші аударылатын тілді қолданатын халықтың тілі арқылы жарыққа шығару болып табылады. Аударманың қай саласы болсын (көркем аударма, ілеспе аударма, ғылыми аударма, жарнама) аталған ұстанымды басшылыққа алғанда ғана таза шығармашылық туынды дүниеге келеді деп ойлаймыз» [Құлманов С., 2015, б.4]. Өйткені, қоршаған ортаны, шындық болмысты адам ойлау арқылы танып біледі, ал тіл – дүниені бейнелеудің құралы, ол адамның санасындағы танып-білгендерін бейнелейді.

Әр халықтың қоршаған орта, құбылыстар, іс-әрекеттер, мінез-құлық туралы түсініктері әр түрлі болады. Әркім іс-әрекеттерге, мінез-құлыққа, құбылыстарға өзінің ойлау өресі жеткенше, өз түсінігі, ұлт мәдениеті, дүниетанымы шеңберінде баға береді. Сөзіміз дәлелді болу үшін мысалдар келтіре кетейік. Мәселен, қазақтарда *құралайды көзге атқан мерген* деген тұрақты сөз тіркесі бар, бұл тіркес бағытталып айтылған адамға жағымды баға беріп, мақтау бола алады. Енді француз тіліндегі осы сөз тіркесінің баламасы мынандай: *tireur qui pourrait mettre la balle dans l'œil de l'éléphant* <оқты пілдің көзіне тигізетін мерген>. Қазақ халқында мергендікті құралайдың жылдамдығымен өлшеп, сондай жылдам жануарға дәл тигізген адамды мерген деп есептесе, француздарда мергендіктің өлшемі пілдің көзі; пілдің көзіндегі кішкентай нысанаға оғын мүлт жібермей тигізе білген адам нағыз мерген болып есептеледі [Дүйсекова К.К., Бақытов А.Т., 2018. б.45].

Кез-келген халықтың дүниетанымының, дүниенің тілдік бейнесінің қалыптасуына өмір сүретін геоортасы, айналысатын шаруашылық түрлері, ұлттық мәдениеті, діні, т.б. зор әсер етеді. Дүниенің тілдік бейнесі ұлттың мәдени тәжірибесімен тығыз байланысты, ол – белгілі бір мәдениет өкілдеріне ортақ өмірлік мәдени тәжірибе негізінде жиналған білім мен дүниетанымның жиынтығы. Осыған орай, қазақстандық белгілі философ Д.С.Раевтың қазақ халқының дүниені танып білу әдіс-тәсілдерінің өзіндік ерекшеліктері, ұлттық дүниетанымы, әдептік және адамгершілік моральдық құндылықтардың қалыптасуы туралы философиялық пайымдауын келтіргенді жөн көрдік: «...дүние жүзіндегі кез келген халықтың ұлттық дүниетанымының, төлтума мінез-құлықтарының, әдептік ұстанымдарының қалыпта-

суында өзі өмір сүретін геоортасының да әсер – ықпалы айтарлықтай маңызды... әр тайпа-рудың ғасырлар бойғы тіршілік айла-әдісі, өзі өмір сүрген ата-мекені, табиғаты әр түрлі ұлттарды өмірге әкелді. Демек, тек белгілі бір геожүйелілік ортада ғана әр ұлттың өзіне тән спецификалық тұрмысы мен әлеуметтік тарихы қалыптасып, олардың бір-біріне ұқсай бермейтін әлемі, мінез-құлқы, моральдық ұстанымдары орнықты деп айта аламыз» [Раев Д.С., 2001, б.43].

Табиғат аясында, онымен етене жақын өмір сүру қазақтардың әдептану ұстанымдарын, этикалық көзқарастарын, дүниетанымын, моральдық нормаларын қалыптастырғандығын көреміз.

Мәселен, қазақ халқында бағалау барысында адамның мінез-құлқының жақсы-жаман жақтарын жан-жануарлар мен қазақтар үшін тіршілік көзі болған төрт түлік малдың жақсы-жаман мінездерімен салыстыра отырып сипаттау басым. Осы ретте, С.К. Сатенованың пікіріне тоқталғанды жөн санадық: «...халық малды тек бағып қана қоймай, оған тән мінез-құлқы, ерекшеліктерді байқап, адамдардың бет-пішінін, мінез-құлқын, іс-әрекетін сипаттау кезінде ұтымды пайдаланып отырған: *қойдан [-й-] жуас, жылқыдан торы; жылқы мінезді (жігіт); сиыр мінезді (адам); теке сақал; бұзау тұмсық; қошқар мұрын; бота көз; түйе табан; бұқа мойын; бес биенің сабасындай; сиыр сипағанды білмейді; түйенің танитыны жапырақ; ешкінің асығындай; делбе болған жылқыдай; бөрліккен қойдай; қаңтардағы бурадай; қой аузынан шөп алмайтын; тойған қозыдай; тілге жүйрік; қой көз; тана көз; құланның құлынындай; су төгілмес жорға [су жорға] т.б.* осы тәрізді фразеологиялық тіркестер тобы жоғарыда айтылған сөзіміздің куәсі іспеттес» [Сатенова С.К., 1997, б.14].

Француздардың жүзім өсіріп, одан шарап жасаумен айналысатындығы, сонымен қатар теңіз өнімдерін (балық, шаян, ұлу, т.б.) қолданатындығы да белгілі. Аталмыш шаруашылық түрлері француз тілінде көптеген бағалау сөздері мен сөз тіркестеріне арқау болған. Мысалы, *bête comme une carpe* [*comme une âne, un chou, une cruche, une oie*] <тұқы (балық түрі) сияқты топас [есек секілді, орамжапырақ секілді, қаз секілді топас]>; *ignorant comme une carpe* <тұқы секілді надан>; *baïller comme une carpe* [*comme une huître, un four*] [тұқы секілді [устрица, ошақ] секілді есінеу]; *c'est une carpe râmée* [бұл долы мінезді адам]; *c'est un panier de crabes* [бұл нағыз ара ұясы]; *plein comme une huître* [*comme une barrique*] <устрица (бөшке) сияқты толы>; *c'est la vigne à mon oncle* <Бұл менің нағашы ағамның жүзім егісі. (жай сылтау деген мағына береді)>; *moulin à paroles* <сөз диірмені: мылжың>; *rire [se tordre] comme une baleine* <кит секілді күлу (ішек сілесі қата күлу)>; *muet comme un poisson* <балықтай мылқау (жұмған аузын ашпай)>; *nager comme un poisson* <суда балықша

жүзу»; *être comme un poisson dans l'eau* <судағы балықтай өзін-өзі еркін сезіну>; *ce sont les vignes de Courtille, belle montre, peu de rapport* <сырты бүтін, іші түтін>;

Жоғарыда айтылғандардың тоқ етеріне келетін болсақ, әр халық дүниетанымының қалыптасуына табиғат, қоршаған орта, айналысатын шаруашылығы әсер етеді. Әр халықтың тіліне, мәдениетіне байланысты мәселелерге зерттеу жасап, аударма барысында ескеру үшін сол халықтың айналысатын шаруашылығына, қолданатын тұрмыстық заттарына, мәдениет элементтеріне көңіл бөлу қажеттігі аян. Демек, аударма барысында түпнұсқа тілде сөйлейтін ұлттың дүниетанымын, менталитетін, мәдениетін, тілдік мәдени ерекшеліктерін ескеру өте маңызды.

Осы орайда, Жил Делөз «КИНО 1. Қозғалыс-бейне» және «КИНО 2. Уақыт-бейне» атты екі томдық еңбегінен мысалдар келтірейік:

Түпнұсқа мәтін: *Ce qui est épié ici avec la sensibilité la plus délicate, ce n'est pas ce qui est réellement la pluie, mais la façon dont elle apparaît quand, silencieuse et continue, elle s'égoutte de feuille en feuille, quand le miroir de l'étang a la chair de poule, quand une goutte solitaire cherche en hésitant son chemin sur la vitre, quand la vie d'une grande ville se reflète sur l'asphalte mouillé...* [Gilles DELEUZE (Жил Делөз), 1983, б.156].

Аударма мәтін: *Мұнда жауып тұрған шын жаңбыр емес, тек ол жапырақтан-жапыраққа сырғи тамғанда, тоған бетін шымырлатқанда, жалғыз тамшы терезенің көзінен сырғанай сорғалағанда, үлкен қаланың қалың қарбаласы ылғал асфальтта көрініс тапқанда... үздіксіз сіркіреген үнсіз жаңбырдың сипаты қандай болатыны аса нәзік сезіммен бейнеленеді* [Жил Делөз, 2020, б.146].

Осы берілген мысалдағы қарамен көрсетілген француз тіліндегі **quand le miroir de l'étang a la chair de poule** сөйлемдегі **avoir la chair de poule** тұрақты сөз тіркесін тура аудармасы: «*тауықтың еті (терісі) болу*». Бұл сөз тіркесі «бойы түршігу, денесі тітіркену» деген мағынаны білдіреді. Қазақ ұлтының концептілер жүйесінде тоған суының бетіндегі толқынға «бойы түршігу, тітіркену» немесе «*тауықтың еті (терісі) тәрізді болу*» секілді теңеулердің жат екендігін ескере отырып, француз тіліндегі бұл тіркестің осы аударылған мәтіндегі контекстуалды, функционалды баламасы берілген.

Түпнұсқа мәтін: *Mais, tandis que les trois autres grands auteurs se servaient*

de la dialectique pour transformer la composition organique des images-mouvement, Vertov y trouvait le moyen de rompre avec elle [Gilles DELEUZE (Жил Делөз), 1983, б.61].

Аударма мәтін: *Дегенмен үш ұлы кинорежиссер диалектиканы қозғалыс-бейнелердің органикалық құрылысын түрлендіре өзгерту үшін қолданса да, Вертов оны диалектикадан қол*

үзудің амалы ретінде қабылдады [Жил Делөз, 2020, б.61].

Түпнұсқа мәтін: *Ce contentement n'est pas une résignation, mais une grande joie où la pulsion retrouve sa puissance de choix, puisqu'elle est, au plus profond, désir de changer de milieu, de chercher un nouveau milieu à explorer...* [Gilles DELEUZE (Жил Делөз), 1983, б.181].

Аударма мәтін: *Мұндай қанағат – бойсұну емес, серпіннің өз таңдауының құдіретіне ие болған кездегі төбесі көкке жете қуануы, себебі ол түбінде орта ауыстыруға, зерттеу және бұзу үшін жаңа орта іздеуге деген зор ықыласты білдіреді, жаңа ортаның ұсынғаны соншалық жымсықы, жиіркенішті де жексұрын болса да, ол соған қанағаттанады* [Жил Делөз, 2020, б.168].

Бұл берілген мысалдарда француз тіліндегі «*rompre*» (үзу, байланысын үзу) етістігі және «*une grande joie*» (үлкен қуаныш) тіркесі қазақ тіліне түпнұсқа мәтіндегі мағынаны сақтай отырып, қазақы мәнермен, қазақ оқырмандарына түсінікті болатын «*байланыс жасаспай кету, байланысын үзу*» деген мағынаны білдіретін «*қол үзу*» және «*төбесі көкке жете қуану*» тұрақты сөз тіркестерімен аударылған.

Аударма саласындағы өзекті мәселелердің бірі – аударылатын туындыға қатысты саланың терминдерін түпнұсқа тілден аударма тіліне соған сай сөз тауып, дөп басып аудару. Француз философы Жил Делөздің «КИНО 1. Қозғалыс-бейне» және «КИНО 2. Уақыт-бейне» атты екі томдық еңбегінде негізінен екі саланың, атап айтқанда философия мен кинематография салаларының терминдері жиі кездеседі. Аударма терминжасам ісіндегі тиімді, өнімді тәсілдердің бірі деп ойлаймыз. Аударма теориясын зерттеуші ғалым А.Алдашеваның: «*Ұлттық ұғымға бірдейлестіру, ұлттық бітімге сәйкес келтіру бағытынан, тенденциясынан туындайтын тағы бір ерекшелік – белгілі бір заттың, ұғымның, құбылыстың, қасиет-сапаның атауын беретін сөздің, лексеманың осы тілді иеленуші халыққа қатыстылығын, осы халықтың меншігі екендігін, сонымен қатар номинациялық атаудың ұлттық калоритін көрсету...*» [Алдашева А., 2006, б.96] деген пікіріне сүйенгенді жөн көрдік. Себебі, терминдерді аудару барысында да жалпы аудармаға қойылатын талаптарды сақтау қажет, яғни аударылған сөз түпнұсқа терминнің мағынасын ашып, ұлттық нақышта өріліп, ана тіліміздің заңдылықтары мен табиғатын, ерекшеліктерін сақтауы, жалпы оқырманға түсінікті болуы шарт.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта келгенде айтарымыз, қыр сыры мол аударма саласы да кез келген ұлттың рухани дүниетанымымен, болмысымен, «дүниенің әлемдік бейнесімен» етене байланысып жатады. Бір тілдің тілдік бірліктерін екінші бір тілге аудару

барысында осы екі тілде сөйлейтін ұлттардың дүниетанымын, мәдениетін ескеру өте маңызды. Когнитивтік ғылымдар тұрғысынан қарастырсақ, екі немесе бірнеше ұлт өкілдерінің арасындағы қарым-қатынаста кездесетін қиындықтар – тілдік ойлаудың әртүрлілігімен түсіндіріледі. Тілде көрініс табатын дүниенің тілдік бейнесі әр халықта әр түрлі, бір-біріне сәйкес келмейді. Бәрімізге белгілі, Э.Сэпир мен Б.Уорфтың тілдің ойлауға ықпа-

лын негізге алған «лингвистикалық ықтималдылық болжамы» бойынша әр адам қоршаған ортаны, заттар мен құбылыстарды өзінің ойлау деңгейінде қабылдайды, өзінің ақыл-ой шеңберінде түсінеді [Ахметжанова З.К., Валиханова Р.Е., 1999, б. 107]. Қоршаған ортаны, шындық болмысты адам ойлау арқылы танып біледі, ал тіл – дүниені бейнелеудің құралы, ол адамның санасындағы танып-білгендерін бейнелейді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дүйсекова К.К., Бақытов А.Т. Француз және қазақ тілдеріндегі бағалауыштық сөйлесімдердің ұлттық-мәдени ерекшеліктері: монография /– Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 192 б.
2. Алдашева А. Аударматану (Лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер). Оқу құралы/Тіл комитеті; жауап. ред. Р.Сыздық. – Алматы: Арда, 2006. – 248 б.
3. Gilles DELEUZE, CINEMA 1 L'IMAGE-MOUVEMENT. LBS EDITIONS DB MINUIT, 1983. – p. 298
4. Жил Делөз, Кино 1. Қозғалыс-бейне. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020.– 304 бет.
5. Аударманың өзекті мәселелері // Құраст: С.Құлманов. –Алматы: «Palitra-Press» - 2015, 296 б.
6. Раев Д.С. Қазақтың шешендік өнері: философиялық пайымдау. – Алматы: Ценные бумаги, 2001.- 228 б.
7. Сатенова С.К. Қазақ тіліндегі қос тағанды фразеологизмдердің тілдік және поэтикалық табиғаты. – Алматы: Ғылым, 1997. – 184 б.
8. Ахметжанова З.К., Валиханова Р.Е. Сопоставительно – функциональное исследование лексико-фразеологических систем казахского и русского языков. – Алматы, 1999. – с.183.